

КОНСТРУКЦІЇ З КОРЕЛЯТАМИ *ТАК*, *ТАКИЙ* ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОСТІ МОВИ ДРАМАТУРГІЇ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена аналізу особливостей використання займенниково-співвідносних складнопідрядних речень у драматичному творі. Увагу зосереджено на уживанні таких конструкцій як своєрідного експресивного засобу в єдиній завершеній п'єсі Тараса Шевченка «Назар Стодоля», що забезпечує виразність, емоційність мовлення дійових осіб драматичного твору.

Ключові слова: експресивні засоби синтаксису, корелят, структурно-семантична організація, виразність.

Ткач О.В., Переяслова О.О. Конструкции с корелятами *так*, *такой* как способ экспрессивности языка драмы Т.Г. Шевченка. *Статья посвящена анализу особенностей использования местоименно-соотносительных сложноподчиненных предложений в драматическом произведении. Внимание сосредоточено на функционировании таких конструкций как своеобразного экспрессивного средства в единственной завершенной пьесе Тараса Шевченка «Назар Стодоля», что обеспечивает выразительность, эмоциональность речи действующих лиц драматического произведения.*

Ключевые слова: экспрессивные синтаксические конструкции, корелят, структурно-семантическая организация, выразительность.

Tkach O.V., Pereyaslova O.O. Constructions with correlates *tak*, *takiy* as the means of Shevchenko's drama expressive language. *The article deals with the features of using pronominal-correlated complex sentences in a dramatic work. Attention is focused on the use of such structures as a kind of expressive means in a single finished Shevchenko's play "Nazar Stodolya", that provides expressive, emotional speech of drama main heroes.*

Keywords: expressive means of syntax, correlate, structural and semantic organization, expressiveness.

Творчість Тараса Григоровича Шевченка не вичерпується лише віршами та поемами. У «затінку» його поезії перебуває драматургія; його драматургічна спадщина вичерпується однією завершеною п'єсою «Назар Стодоля» (1843), уривком із третьої дії російськомовної історичної драми «Никита Гайдай» (1841) та незнайденою драмою «Слепа красавица». Попри порівняно невелику кількість текстів Шевченкова драматургія є яскравою й самобутньою сторінкою його творчості, яка, на жаль, до сьогодні не знайшла належного поцінування серед науковців.

Драма — це особливий жанр, у якому авторська мова зведена до мінімуму, а основне вербальне навантаження припадає на мовні партії персонажів. Лексико-синтаксичну будову діалогу в драмі визначають два вектори: кожна репліка персонажа адресується не тільки співрозмовникові, але й розрахована на певну реакцію читача (глядача). У драмі дійова особа самохарактеризується в безпосередньо вольовій акції — мові, зовнішні ж події характеризують її досить обмежено. Драматург не «описує» характер свого персонажа, не «розповідає» про нього, а змушує самого «розповідати» [5: 27]. Питання аналізу мовних особливостей тексту драматичного твору заслуговує на увагу

дослідників. У вітчизняній стилістиці протягом тривалого часу питанням дослідження мови драми приділялась загалом незначна увага. Мовну тканину драматургічних творів аналізують Н. Каганович, Я. Мамонтов, В. Гофман; Д.Х. Баранник, Г.М. Гай, Г.М. Удовиченко, Г.П. Іжакевич; С.Я. Єрмоленко, О.В. Ожигова [4].

Виразність мови дійових осіб драми як засіб розкриття їхніх характерів зумовлює, зокрема, насиченість мови драматичного твору конструкціями експресивного синтаксису. Об'єктом нашого дослідження у статті є експресивні засоби синтаксису в мові єдиної завершеної п'єси Тараса Григоровича Шевченка «Назар Стодоля». Показовим для стилю цього твору є активне функціонування складнопідрядних речень із корелятами *так, такий*, що виявляються яскравими виразниками авторських інтенцій.

Вивчення мовних особливостей досліджуваної драми обмежується статтею мовознавця С.П. Бевзенка [1] та окремими нотатками щодо загального аналізу мови окремих персонажів п'єси в літературознавчих працях, присвячених цій драмі [7].

Як зазначалося вище, Т.Г. Шевченко використовує для мовної характеристики дійових осіб такі своєрідні конструкції експресивного синтаксису, як складнопідрядні речення з корелятами *так, такий*, і цим значно увиразнює мову драматичного твору.

Уживання складних конструкцій із корелятами *так, такий* спостерігаємо в мовних партіях майже всіх дійових осіб драми: Галі, Назара, Хоми Кичатого, Стехи. Це синтаксичне явище характерне діалогічній мові драматичного твору, яка є «тією мовною тканиною, з якої будується п'єса» [1: 84].

Як показав аналіз, найчастіше складнопідрядні речення з корелятами *так, такий* уживаються в мовній партії Галі та осіб, які характеризують її. Це виправдано ставленням автора до своєї героїні. Він любить її, оберігає, страждає і радіє з нею, вірить у силу її палкого почуття до Назара. Наприклад, Т.Г. Шевченко використовує досліджувані речення в мові Стехи, коли вона характеризує любов Галі до Назара: *Вона, бачите, полюбила Назара так, що й сказати не можна* (6: 9); і в мовній партії Хоми Кичатого – батька Галі, досить повно розкриваючи його ставлення до доньки: користуючись її любов'ю до нього, простодушністю, він хоче просватати її за полковника, від якого залежить його кар'єра і збагачення (*Треба діло сконпонувати так, щоб вона не знала, від кого старости...* (6: 10)).

Функціонування складнопідрядних речень із корелятами *так, такий* як виразних конструкцій експресивного синтаксису забезпечує їх специфічна структурно – семантична організація.

Характерною ознакою цих конструкцій є те, що співвідносні слова *так, такий*, сполучаючись у головній частині із предикатними лексемами того чи іншого семантичного типу, реалізують одне з двох значень: якісне (вказівку на якість), або спосіб дії чи кількісне (вказівку на інтенсивність), або міри і ступеня. У реченнях на зразок: *Добре, надівай, та так, щоб батюшка не побачив* (6: 7) співвідносне слово *так* сприймається як вказівка на якість, або на спосіб дії, адже головна частина містить слово *надівай* на позначення дії,

яка не може вимірятися (тобто такої, що не сумісна з уявою про міру і ступінь). А у вищезазначеному реченні *Вона, бачите, полюбила Назара так, що й сказати не можна* (6: 9) співвідносне слово *так* сприймається як вказівка на кількість, тобто набуває значення інтенсивності завдяки сполучваності зі словом *полюбила* на позначення дії або емоційного стану, які сумісні з увлеченням про міру і ступінь. Специфічною ознакою змісту підрядної частини такого речення є те, що вона містить модальну лексему зі значенням можливості / неможливості.

Експресивність мови драматичного твору забезпечується широким використанням складних речень, у яких співвідносне слово набуває значення інтенсивності, нестандартності. У п'єсі «Назар Стодоля» спостерігаємо також інтонаційне виділення корелята головної частини *так* або *такий*, лексична неповнозначність якого компенсується змістом співвідносної з ним підрядної частини, що теж підкреслює винятковість ситуації. Наприклад, у реченні *Скоро полетимо так, що не дожене нас і вітер* (6: 36). Про незвичність дії свідчить і вживання підсилювальних часток *й, аж*, як у реченні *Вона, бачите, полюбила Назара так, що й сказати не можна* (6: 9).

Розкриттю надзвичайності стану у драматичному творі підпорядковане використання займенниково-співвідносних речень із підрядною частиною, що містить усталений вираз. Наприклад, у реченні *Ні, пісню, та таку, щоб жижки затрусилась* (6: 30) підрядна частина містить усталений вираз *жижки затрусилась* на позначення ситуації, яка усвідомлюється носіями мови як певний еталон винятковості. Як відомо, семантика усталених виразів перебуває у сфері суб'єктивно-модальних та емотивних виявів з боку мовця. Використання такої конструкції підпорядковане задуму автора: розкрити надзвичайну любов Стехи до танців.

Завдяки особливостям побудови головної частини речення *Треба діло сконювати так, щоб вона не знала, від кого старости...* (6: 10) (сполучуваності лексеми *сконювати* зі значенням результативності з модальним словом *треба* та поєднанню з нею інтонаційно виділеного корелята *так*) реалізується значення винятковості цієї ситуації, про яку йдеться в підрядній частині. У підрядній частині представлена модальна лексема, яка потребує обов'язкового поширення у підрядному з'ясувальному реченні, що допомагає поширити інформативні можливості. У наведеному прикладі спостерігається ускладнення структури послідовною підрядністю: *Треба діло сконювати так, щоб вона не знала, від кого старости...* Характерним для таких речень є те, що підрядна частина займенниково-співвідносного речення разом із послідовно підпорядкованою їй предикативною частиною становить складне речення, яке й мотивує значення корелята *так* у складі головної частини. Експресивність такого семантичного різновиду займенниково-співвідносних речень (способу дії) дозволяє автору охарактеризувати сотника як підступну людину.

У мові Хоми Кичатого знаходимо і складні речення з корелятом *такий*, які розкривають його вдачу: у ставленні до доньки він самовпевнений – сватання за полковника для нього вирішене питання, про яке не варто довго

думати: *Се діло ще не таке, щоб об йому довго думати* (6: 13). У наведеному реченні співвідносне слово *таке* сприймається як вказівка на власне означу. Головна частина містить частку *не*, тому є заперечною і в ній спостерігається припущення, викладене в підрядній частині, яка приєднується до головної сполучником *щоб*. У наведеному прикладі значення співвідносного слова визначається змістом підрядної частини. Адже головна частина репрезентована двоскладним реченням зі складеним іменним присудком, іменна частина якого представлена співвідносним словом *не таке* ад'єктивної морфологічної природи – займенниковим словом, яке не може здійснити повноцінної номінації. Співвідносне слово набуває певного значення завдяки логічному зв'язку між змістом головної й підрядної частин, причому зміст підрядної частини є підставою для оцінки об'єкта *діло*, представленого в позиції підмета головної частини. Увесь зміст головної частини вичерпується репрезентацією об'єкта (*се діло ще не таке*). Зміст підрядної частини прямо вводиться в позицію співвідносного слова, тобто в позицію присудка, і набуває статусу ознаки об'єкта. Це здійснюється всупереч синтаксичному механізму займенниково-співвідносних речень і є показником їх асиметрії.

Ніжно-сумнуліричну тональність розповіді про хвилини побачення Галі та Назара (які щиро кохають один одного) перед учечею допомагає створити схвильована інтонація використаних конструкцій із корелятом *так*: ГАЛІА. *Ох, ні, Назаре, не кажи так! Мені страшно стало, і серце так защеміло, так заболіло, неначе чує недобру годину або яке горе* (6: 35). НАЗАР. *Не журишь, серденько. Скоро ми полетимо так, що не дожене нас і вітер* (6: 36).

Висловлювання Галі оформлене як складна конструкція з двічі повторюваним корелятом *так* з інтенсифікувальним значенням у поєднанні з дієсловами – синонімами на позначення емоційного стану *заболіло*, *защеміло* і сприймається як повідомлення про винятковий біль серця, сповненого передчуття і тривоги. Виразним є також зміст підрядної частини, яка приєднана до головної за допомогою сполучника *неначе*. Підрядна частина містить повідомлення про перебільшену подію, майже нереальну, але подібну до тієї, про яку йдеться в головній частині, що надає експресивності, викликає співчуття.

Співвідносне слово *так* у наведених прикладах набуває значення інтенсифікації, перебільшення у сполученні з предикатними лексемами *заболіло*, *защеміло* (на позначення емоційного стану), *полетимо* (на позначення дій), які, хоча й не підлягають вимірюванню, усе ж сумісні з уявленнями про ступінь інтенсивності. Предикатні лексеми цього типу надають позицію для слів *сильно* і *швидко* (пор.: *так сильно защеміло, так сильно заболіло, так швидко полетимо*). Зміст же підрядної частини дає уявлення про високий ступінь інтенсивності й нестандартний вияв дій, станів, ситуацій.

За визначенням Г. Вязовського, «у творчості Т.Г. Шевченка вражає інтенсивна асоціативність» [3: 62]. Асоціативне мислення письменника підкорене унаочненню зображуваного, виявленню ставлення до нього, його оцінці, яка пропонується читачеві. Саме з цією метою автор уживає складнопідрядні речення з корелятами *так, такий* у мовних партіях дійових осіб

драми «Назар Стодоля». Використання Т.Г. Шевченком таких складних речень з корелятами *так, такий* як своєрідних конструкцій експресивно-го синтаксису виправдане характером асоціативного зв'язку між змістом головної та підрядної частин. У головній частині таких речень наявний корелят – обов'язковий компонент складної структури, який позбавляє головне речення смислової незалежності та примушує чекати продовження (тобто відповідного підрядного речення). Головна й підрядна частини відображають такі ситуації, які у свідомості носіїв мови пов'язані причиново-наслідковими відношеннями найзагальнішого типу.

Таким чином, здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що використані різновиди складнопідрядних речень із корелятами *так, такий* у мові єдиної завершеної п'єси Тараса Григоровича Шевченка «Назар Стодоля» виконують різноманітні функції: смислотвірну, композиційну, виражальну. Функціонуючи в тексті, вони збагачують його стилістичні можливості, створюють виразні напружені контексти. Такі конструкції містять глибокий значеннєвий та емоційний підтекст і є одним з яскравих засобів експресивності мови драматичного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бевзенко С.П.** Із спостережень над синтаксисом драми «Назар Стодоля» Т.Г. Шевченка / С.П. Бевзенко // Доповіді та повідомлення. Матеріали наукової сесії, присвяченої 100-річчю із дня смерті Т.Г. Шевченка. – Серія філологічна. – № 6 – Ужгород, 1961. – С. 83–89.
2. **Ващенко В.С.** Мова Тараса Шевченка / В.С. Ващенко. – Харків, 1963. – 251 с.
3. **Вязовський Г.** Орбіти художнього слова: Творча культура письменника / Г. Вязовський. – Одеса: Маяк, 1969. – 219 с.
4. **Ожигова О.В.** Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії: автореферат на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спеціальність: 10.02.01 – «Українська мова» / О.В. Ожиганова; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови. – К., 2003. – 18 с.
5. **Сторчак К.** Питання поетики драми / К. Сторчак. – К., 1959. – 241 с.
6. **Шевченко Т.** Назар Стодоля / Т. Шевченко // Твори в 5 т. – Т. 3. – К.: Дніпро, 1985. – 379 с.
7. **Шубравський В.Є.** Драматургія Т.Г. Шевченка / В.Є. Шубравський. – К., 1961. – 101 с.